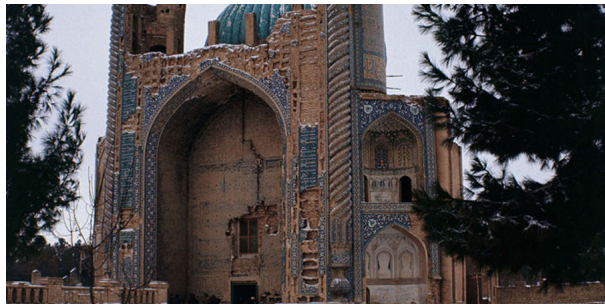




Балх, Вазиробод — Афғонистоннинг шу номдаги вилоятида жойлашган шаҳар. У вилоят пойтахти, Мозори Шарифдан 20 км шимоли-ғарбда, Амударё дарёсидан 74 км жанубда, Балх дарёсининг ўнг қирғоғида жойлашган. Аҳолиси — 77000 киши.

Асрлар давомида, шаҳар Бактрия маркази, Юнон-Бактрия, Кушон, Балх давлатлари пойтахти, Газнавийлар ва Аштархонийлар даврида иккинчи пойтахт бўлган. Антик даврнинг энг йирик шаҳарларидан бири, Афғонистоннинг тарихий Амударё бўйи (Бактрия) маркази. Буюк Ипак йўлининг гуллаган даврида аҳоли сони 1 млн кишига етган, одатда антик ва илк ўрта асрларда 200 мингга яқин киши бўлган. Эллинизм давидан олдин Гупта империясида иқтисодий манфаатлар туфайли кучли ҳинд таъсирини бошдан кечирган Форсдаги зардуштийлик, иудаизм ва буддизмнинг маркази бўлган. 20-аср бошларига келиб, у урушлар натижасида катта зарар кўрди. Қалъа девори ва катта масжид қолдиқлари сақланиб қолган. Ҳозирги кунда шаҳар пахта саноати, шунингдек, қўнчилик, "форс қўй териси" маркази ҳисобланади. Шаҳар бозорга бодом ва қовун етказиб беради.

Ҳозирги Балх яқинида қадимий Бактра шаҳри жойлашган. Бактра дунёдаги энг қадимий шаҳарлардан бири бўлиб, орийлар томонидан Амударёдан ортидан ҳаракат пайтида барпо этилган биринчи шаҳар саналади. Аҳоли пункти эра миздан аввалги биринчи минг йилликнинг биринчи ярмида, Бактрия Ахамонийлар давлати таркибида бўлган пайтда вужудга келган. Бактра вилоятнинг асосий шаҳри эди. Кейин Бактрия Александар Македонский империяси таркибида бўлган. Милоддан аввалги III-II асрларда Бактра Юнон-Бактрия подшолигининг, кейин эса Кушонлар подшолигининг пойтахти эди. Афсонага қўра, шаҳар зардуштийликнинг дастлабки маркази бўлиб, Зардуштнинг тугилган жойи ҳисобланган. Антик даврда шаҳар ёки унинг бир қисми Зариаспа номини ҳам олган бўлиб, бу афтидан зардуштийларнинг олов ибодатхонаси Азар-и-Асп номидан келиб чиққан.

Балхнинг қурилиши Эроннинг афсонавий шохларидан 14-си Лоҳраспга тегишли. Балхда у ўғли Виштасп фойдасига тахтдан воз кечди ва умрини Новбекхарда нафақага чиқариш билан яқунлади. Афсоналар Лоҳраспни милоддан аввалги 586 йилда Яҳудияни эгаллаб, Қуддусни вайрон қилган машҳур Бобил шоҳи Навуходоносор II билан боглайди.

Икки минг йил аввал яшаган хитойлик географ олим Балхда дунёнинг турли бурчакларидан келган турли хил товарларни топиш мумкин бўлган бозор борлигини таъкидлаган.

Сўнгги антик даврда Бактра Хинаяна буддизмининг Марказий Осиёдаги муҳим марказига айланди. Сюанцзаннинг маълумотларига кўра, 7-асрда шаҳарда юзга яқин буддист монастырлари (вихаралар) бўлиб, уларда 30 минг роҳиб яшаган.

Монастирларнинг энг йириги унда Будданинг улкан хайкали жойлашган Навбахар (sanskrit. नववहार - "янги монастыр") эди.

Араблар истилоси

Ёзма манбалардаги маълумотларга қараганда, Балх исломгача бўлган даврда ҳам катта, гуллаб-яшнаган шаҳар бўлган. Араблар истилоси арафасида у олти дарвозали мустаҳкам шаҳар эди: Сетменд, Беҳи, Боб ал-Хинд, Яхудия, Боб ал-Турк ва Боб-и Чин.

Араблар биринчи марта 645 йилда Балхда пайдо бўлган, лекин уни талон-тарож қилгандан кейин кетишган, 709 йилда (бошқа маълумотларга кўра 715 йилда) Умавийлар халифаси Ал-Валид I (705-715) даврида узок давом этган қонли қурашдан сўнг уни тўлиқ қўлга киритишган. Улар шаҳарни вайрон қилдилар ва талон-тарож қилдилар ва аҳолини Барукан қишлоғига қўчирдилар. Навбахор ҳам ўша вақтнинг ўзида вайрон қилинган. Араблар 400 га яқин брахминлар ва роҳибларни ўлдиришди. Балх минтақанинг пойтахти макомини йўқотиб, уни қиска вақт ичида Баруканга ўтказди.

Хуросон пойтахти

736 йилда арабларнинг Хуросон ҳокими Асад ибн Абдуллох (735-738) Балхни қайта тиклашга киришди ва халифа Хишом ибн Абдулмалик (723-743) руҳсати билан пойтахтини Нишопурдан Балхга қўчирди. Шаҳарда қўлаб мусулмон диний муассасалари билан бир қаторда Навбахор ҳам тикланди. Асад ибн Абдуллохдан бошлаб Умавийлар ва Аббосийларнинг барча Хуросон ҳокимлари Балхда яшаб, бутун Хуросонни шу ердан бошқарганлар.

Мусулмон Уйғониш даври

Аббосийлар ва Сомонийлар даврида Хуросоннинг тарихий вилояти маркази сифатида "шаҳарлар онаси" сифатида машҳур бўлган. Бу халқаро савдо маркази бўлиб, у орқали товарлар Шарқдан Каспий денгизига, у ердан Волга бўйлаб Булғорга ва ундан кейин Новгород ва Скандинавияга, шунингдек Кавказ орқали Қора денгиз соҳилидаги шаҳарларга олиб келинган. XI-XII асрларда Газнавийлар давлати, Салжукийлар давлати ва Гурийлар султонлиги таркибида бўлган.

Ёқут ал-Ҳамавий ўзининг машҳур географик лугатида шундай ёзган: "Балх Хуросоннинг энг йирик шаҳарларидан бири, энг машҳур ва бой, галла ҳосили бўйича энг бой; бутун Хуросон ва Хоразмни нон билан таъминлаган. Айтишларича, уни биринчи бўлиб шох Лухрасф, унинг ўртоғи Навуходоносор Қуддусни вайрон қилганда қурган. Аксинча, Александр уни қурган ва қадимги даврларда у Александрия деб номланган, дейишади. У билан Термиз орасида 12 фарсах бор. Жайхун дарёси билан Балх орасида 10 та фарсах бор, дейишади. У Усмон ибн Аффон даврида Абдуллох ибн Амир ибн Қурайз (р.а.) номидан иш олиб борган Ахнаф ибн Кайс томонидан фатх қилинган.

Мўғуллар истилоси

1221 йил баҳорида мустаҳкам мустаҳкамланган Балх Чингизхон қўшинлари томонидан босиб олинди ва вайрон қилинди. Балхнинг мўғуллар томонидан босиб олинishi ва вайрон қилингани ҳақида манбаларда турлича маълумотлар бор. Ибн ал-Асирнинг

ёзишича, шахар ўз ихтиёри билан таслим бўлган ва шунинг учун Чингизхон уни саклаб колган. Жувайний мўгул хони шахарни таслим килган улуг зотларга берган ваъдасини бажармай, уни вайрон килганини кайд этади.

Сайфи Хиравийнинг ёзишича, Балх халки мўгулларга ўттиз етти кун давомида каттик каршилиқ кўрсатган. Камалнинг ўттиз саккизинчи кунигина катта йўқотишларга учраган душман Балхни эгаллади. "Кейин бутун шахар аҳолиси битта кўймай ўлдирилди". Мирзо Улугбек ва унга боғлиқ бўлган Махмуд бин Амир Валий бу ҳақда кизиқарли маълумотларни етказадилар. Чингизхон Балхнинг юқори мартабали амалдорларининг сўнги Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангуберди ва унинг кавмларини шахарда яширганликларини эслаб, раҳм-шафқат сўрашини рад этади. Мирзо Улугбекнинг яна бир кизик тафсилоти бор: мўгуллар Балхни зўрлик билан эгаллашга беҳуда уриниб, Балхоб дарёсидаги машҳур Банд-и-Амир тўғонини вайрон қилиб, бутун шахарни сув босди. Тўфондан қутулиб қолган аҳоли йўқ қилинди, шахар талон-тарож қилинди, мухташам бинолар, қўплаб диний ва жамоат бинолари ёқиб юборилди.

Балх узок вақт харобаларда қолмади, тахминан XIII асрнинг 30-йилларида уни қайта тиклаш бошланган. 1262 йилда Балхни қўрган Марко Поло уни «лойиқ ва улуг» ва «қўп гўзал саройлар, қўплаб гўзал мрамор уйлар бўлган» улуг шахар, деб таърифлаган. Бироқ шахарнинг муҳофаа истехкомлари ҳали тикланмаган эди.

Чигатойлар даврида Балх

Чигатойлар даврида Балх Чигатой улуси тахти вориси жойлашган ҳудуднинг пойтахти бўлиб қолаверди.

Темурийлар даврида Балх

Балх темурийлар даврида ўзининг сўнги гуллаб-яшнаши даврини бошидан кечирди. Шаҳар Темур томонидан 1392 йилда Пирмуҳаммаднинг набираси учун ташкил қилган мулк таркибига Қандаҳор, Қобул, Зобул, Тоҳаристон ва Хутталиа билан бир қаторда қиритилган. Мулкчилик маркази дастлаб Қандаҳор, кейин Ғазна бўлиб, 1405 йилда Пир Муҳаммад Балхга қўчиб ўтиб, уни пойтахтга айлантирган.

Дурбекнинг ёзишича, у ўзининг "Юсуф ва Зулайхо" достонини 1409 йилда душман қўшинлари томонидан қамал қилинган Балх шаҳрида шаҳарликларнинг маънавиятини мустаҳкамлаш мақсадида ёзган. Дурбек қамалда қолган шаҳар ҳаёти ва воқеаларини тасвирлайди.

Шоҳрух ўз ҳукмронлиги даврида ўз империясининг шарқдаги иқтисодий, ҳарбий-сиёсий муҳим марказларидан бири сифатида Балхга катта эътибор берган.

Балх хонлигининг пойтахти

16-19-асрларда шаҳар Бухоро хонлиги, Форс ва афғонлар ўртасидаги жанг майдони бўлиб, 1850 йилда Афғонистон амири томонидан босиб олинди.

Балх аста-секин таназзулга юз тутди ва шунинг учун афғонлар 1850 йилдан кейин Мозори-Шариф яқинидаги Тахтапулда Туркистон ҳокими маъмуриятини ўрнатишни танладилар ва 1866 йилда у қўшни Мозори Шарифга қўчиб ўтди.

Ёдгорликлар

Бир қатор меъморий ёдгорликлар XV-XVI асрларга тааллуқли: Бало Хисор қалъаси қолдиқлари, шаҳар деворлари, масжидлар, мадрасалар, ҳаммомлар; Хожа Абу Наср Парса макбараси-масжиди.

Хожа Парса қабри, яъни Яшил масжид номи билан ҳам танилган, 1460 йилда Балхда вафот этган илоҳиёт олимининг макбараси. Фасаднинг ён томонларида қиррали фируза

гумбаз билан безатилган миноралар жойлашган.

17-асрда курилган Саид Субхонкулихон мадрасаси, девор бўлаклари ва арк ҳозирги кунгача сакланиб қолган.

Форс тилида ижод қилган ислом даврининг биринчи шоири Робия Балхий қабри.

Шимоли-шарқий чеккаларида биринчи минг йиллик бошларига оид қадимий шаҳар "Бала Хисор" қолдиқлари жойлашган.

Масжиди Нух Гумбад ("Тўққиз гумбазли масжид") – эҳтимол, 794 йилда буддистлар монастири ўрнида қурилган.

Абу Муслим тайёради